

pojavlja v listini številka 60, s katero cesar Friderik II. sporoča, da je zaradi svoje odsotnosti na Štajerskem postavil za svojega namestnika goriškega grofa Majnharda III., prevaja dobesedno kot generalni kapitan. Po mojem mnenju ni potrebe, da bi tudi v slovenščini terminološko diferencirali termine *capitaneus generalis*, *capitaneus terae* in *capitaneus*. Vsi trije termini dejansko označujejo funkcijo deželnega glavarja. Argument o identičnosti izrazov potrjuje tudi kasnejša raba v listinah. Majnhard III. Goriški je tako v listini, s katero je Hermanu Ortenburškeum zastavil nekatere državne domene označen kot *capitaneus Stirie* (prim. Baraga 6/1 št. 93) in ne kot *capitaneus generalis*. Identični izraz je uporabljen tudi v dveh mandatih Friderika II., s katerima *capitaneo Stirie* daje navodila v zvezi s svojim sporom s papežem Inocencem IV. Baraga v tem primeru prevaja izraz kot Štajerski deželni glavar. Vsebinsko sta termina torej identična. Tezi, da je bil izraz *capitaneus generalis* uporabljen v listini iz 1248 zgolj izjemoma, pritrjuje tudi dejstvo, ki ga navaja Baraga sam v dodatnem pojasnilu pod regestom omenjene listine. Glede na navedbe Winkelmanna lahko domnevamo, da so se pri izdaji omenjene listine naslonili na formular, ki je bil pogosto uporabljen pri imenovanju cesarskih uradnikov v Italiji. Tudi Janez Vetrinjski je v svoji Knjigi resničnih zgodb ne diferencira med posameznimi pojmi. Kot *capitaneus generalis* označi zgolj Ulrika iz Durenholza, ki ga je na mesto deležnega glavarja Koroške in Kranjske postavil Otokar Premisl.

Baragovo Gradivo je vsekakor dragocen pripomoček za bodoče delo. Uporabljati ga bo moral vsak, ki bo želel resno pristopiti k razreševanju vprašanj povezanih z začetkom interregnuma v naših krajih in drugimi vprašanji iz tega časa. Izdaji gre očitati eno samo slabost, na katero opozarja že Baraga sam. Knjiga namreč ne vsebuje niti krajevnega niti osebnega indeksa, ki je eden bistvenih pripomočkov v takih izdajah. Baraga obljublja, da naj bi bil objavljen v naslednjem zvezku. Enako pogrešamo dopolnilo gradiva, ki sta ga objavila France in Milko Kos. V letih po izdaji prvih petih zvezkov Gradiva je bilo namreč odkritih precej dokumentov, ki bistveno spreminjajo podobo in interpretacijo časa do 1246.

Kljub vsemu gre Francetu Baragi čestitati za opravljeno delo. Ob stoti obletnici izida prve knjige Kosovega Gradiva in po skoraj petinsedemdesetih letih objave petega zvezka lahko samo upamo, da bo do izdaje naslednjega zvezka prišlo hitreje kot se je zgodilo v tem primeru. Slovenska medievistika ga namreč krvavo potrebuje.

Janez Mlinar

Christian Lackner, **Hof und Herrschaft. Rat, Kanzlei und Regierung der österreichischen Herzoge (1365–1406)**. Wien : R. Oldenbourg, 2002. 471 strani. (Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung. Ergänzungband; 41)

Obsežna monografija iz Spittala ob Dravi izvirajočega in na Inštitutu za avstrijske zgodovinske raziskave delujočega dunajskega medievista, se ukvarja s fenomenom dvora. Do pred dobrim desetletjem je bil dvor predvsem domena literarnih in umetnostnih zgodovinarjev ter muzikologov, saj je bil zaradi mecenstva, delavnic, naročil in na njemu delujočih umetnikov obravnavan predvsem ali pa kar izključno kot kulturni pojav. Šele postopoma se je uveljavilo spoznanje, da je bil dvor ena najpomembnejših političnih, socialnih in celo konzumentno-gospodarskih institucij srednjega in novega veka. Polivalenca dvora je bila vsekakor večja kot se je mislilo. Med njegove glavne »naloge« je spadalo, da je organiziral vsakdanje življenje, da je skrbel za pristop do kneza in za njegovo varnost, da je vzdrževal in povečeval njegov prestiž, da je nevtraliziral in integriral elite moči in seveda, da je vladal in upravljal. Tako je v zadnjem času nastala v nemškem prostoru vrsta del, ki so se z dvorom kot oblastno-političnim in tudi socialnim fenomenom poznega srednjega veka ukvarjala na primerih kraljevskega dvora Luksemburžanov ter deželnoknežjih dvorov renskih palatinskih grofov, bavarskih Wittelsbachov in tudi Wettinov. Pri tem so se v konceptualnem oziru oblikovali trije raziskovalni pristopi k temi. Prvi, ki je dal pečat vrsti Münchenskih disertacij o dvoru bavarskih Wittelsbachov, obravnava v svojem središču dvorno pisarno in njeno pisno produkcijo, medtem ko so dvor, svet in sistem vladanja obravnavani bolj postransko. Ta »zgodovinsko-pisarniški« koncept, ki je s svojimi raziskavami različnih pisarniških rok in notranjih ter zunanjih značilnosti listin izrazilo paleografsko in diplomatično usmerjen, je doživel

kritiko v smislu, da je s tem, ko je v središče postavil pisarno, postavil stvari na glavo; pisarna namreč – kljub največji množini sproduciranega gradiva in s tem ohranjenih virov – na dvoru ni bila najpomembnejša institucija, saj ni bila niti center političnega odločanja, niti ni imela največje politične teže: tu je bil ob knezu zlasti pomemben dvorni svet. Drugi pristop je v središče svojega raziskovalnega zanimanja postavil proces oblikovanja knežje rezidence, ki pomeni premik od vladanja s poti do vladanja z enega mesta. Proučevanje in raziskovanje knežjih itinerarjev je znotraj tega sklopa razumljivo dobilo enega osrednjih mest. Tretji konceptualni pristop razume dvor predvsem kot socialni sistem, ki ga tvorijo med seboj povezani posamezniki (Personenverbände). Ta pristop je usmerjen v raziskovanje konkretnih na dvoru delujočih historičnih oseb, mehanizmov njihovega rekrutiranja, socialnih mrež iz katerih so izhajali in v katere so se povezovali ipd. Temeljno za ta osebno-zgodovinski in prozopografski pristop je spoznanje, da je poznoosrednjeveške upravne institucije možno razumeti samo iz zgodovine njihovih nosilcev, da je urad manj pomemben od patrimonialnega odnosa služabnika do gospoda.

Študija Christiana Lacknerja je skušala povezati vse tri sodobne konceptualne pristope in se – kot je razvidno že iz kazala – ukvarja tako z nosilci posameznih uradov, kot tudi s knežjim itinerarjem in dvorno pisarno. V središču knjige stoji dvor kot »politična tvorba«, kot središče odločanja in kot instrument vladanja in upravljanja. Gre za urade in funkcije v smislu strukturne analize dvora, za svet in za pisarno, pa tudi za dvor kot »socialno tvorbo«, kot vsoto vseh tistih oseb, ki so skozi svoje urade in funkcije tvorili knežvo najbližjo okolico. Tematsko se delo veže na habsburški dvor v drugi polovici 14. stoletja, natančneje na čas od smrti Rudolfa IV. Leta 1365 pa do smrti njegovega nečaka Viljema v letu 1406. Vsega skupaj gre torej za dobrih štirideset let, v katerih sta bili osrednji politični figuri Rudolfova brata Albreht III. († 1395) in Leopold III. († 1386) in za obdobje obenem, ki je zaradi notranjedinastičnih sporov in delitev habsburškega dominija dobilo v historiografiji bolj mračen pridih. Toda hkrati gre tudi za obdobje, ki se s strukturnozgodovinskega zornega kota vendarle kaže tudi kot prelomno-prehodno, v katerem so prvič opazni nastavki moderne državnosti in dualizma med knezom in deželnimi stanovi. Materialna podlaga raziskavi, ki je zahtevala več let intenzivnega dela, so v največji meri knežje listine. Tu je avtor opravil gigantsko delo: dokumente je zbiral v skoraj sedemdesetih arhiv, raztresenih v prostoru, ki je bil interesna sfera Habsburžanov in je segal od severne Italije in današnje Slovenije preko Avstrije do Švice in južne Nemčije. Rezultat je impresivna zbirka 2250 originalnih listin avstrijskih vojvod za čas 1365–1406, tako, da se raziskava lahko opira na res izjemno solidno podlago v virih.

Po uvodnem pregledu, ki uokvirja habsburško politiko obravnavanega časa, je prvi del študije namenjen dvoru v vsej njegovi politični, socialni, gospodarski in tudi kulturni kompleksnosti, ki ga je okvirno sestavljalo okrog sto oseb. Najvišjo dvorno šaržo je predstavljal dvorni mojster, ki se je prvotno ukvarjal z znotrajdvornimi zadevami, a je že zelo zgodaj težišče urada prešlo v politično sfero in njegovi nosilci so bili praviloma rekrutirani iz vrst deželskih gospodov, to je iz vrst najvišjega deželnega plemstva. Kakšne perspektive socialne in ekonomske prosperitete je nudil ta urad njegovim nosilcem, kaže zelo nazorno primer Hansa von Liechtenstein-Nikolsburg, ki je bil skoraj tri desetletja dvorni mojster in najpomembnejši svetovalec Albrehta III.: ne samo, da je, sprva skoraj anonimnež, uspel na ključne dvorne položaje nastaviti svoje sorodstvo in izgraditi mrežo osebnih povezav, ampak je tako povečeval svoja posestva – okrog 1390 je skupaj z brati praktično pokupil vse, kar je bilo na razpolago na avstrijskem nepremičninskem trgu – da se je to zdelo nevarno celo vojvodi, ki je svoj *alter ego* 1394 odstranil z vseh pozicij moči in oblasti. Drugi rang znotraj dvornega personala je sredi 14. stoletja zavzemal komorni mojster, ki je na tem mestu izpodrinil dvornega maršala; delovanje slednjega se je vedno bolj omejevalo le na znotrajdvorne zadeve. »Dela in naloge« komornega mojstra iz virov niso jasno razvidne, je pa Lackner opozoril, da je staro naziranje, ki je v komornem mojstru videlo organ, zadolžen za celotne knežje dohodke in odhodke, zagotovo napačno. Največji del finančnih zadev deželnega kneza se v obravnavanem času namreč ni odvijal na dvoru, ampak v lokalnih uradih, od koder so se eventualni finančni presežki stekali v blagajne centralnih deželnih finančnih organov, kot je bil v Avstriji hubni mojster ali na Štajerskem deželni pisar. Za položaj komornega mojstra na dvoru, ki so se rekrutirali iz vrst viteškega stanu, se zdi, da je zelo pomembno vlogo imela njegova fizična bližina knezu, njegova prisotnost v vojvodovi kamri oz. *cubiculum*-u, medtem, ko je dejanski finančni organ, ki je na dvoru skrbel za dohodke in izplačila, bil njemu formalno podrejeni komorni pisar.

Obsežno poglavje knjige je namenjeno dvornemu ali knežjemu svetu, instituciji, ki je bila v literaturi označena kot »delavnica monarhičnega vladanja« in je bila najvišje posvetovalno telo kneza. Vse

do srede 14. stoletja še ni mogoče potegniti jasne ločnice med stalnim dvornim svetom in svetom deželskih gospodov, ki se je sestajal ob posebnih priložnostih. Vsekakor knežji svet ni bil organ v modernem birokratskem smislu, ki bi imel stalno število članov, redne seje in točno določene kompetence. Ravno obratno, število članov je bilo odprto in praktično nikoli se niso kot posvetovalno telo zbrali vsi nosilci naslova svetnik. V bistvu je šlo za ozek krog oseb (dvorni mojster, komorni mojster, vodja pisarne (kancler) in svetniki brez funkcije na dvoru), ki je bil vezan na kneza in ki je sodeloval praktično pri vseh področjih vladanja in upravljanja; med drugim so prav iz te institucije izvirali prvi impulzi za proračunsko planiranje in potrošnjo. Svet je poleg tega predstavljal posebno dvorno sodišče, ki mu je predsedoval sam vojvoda in ki se je ukvarjalo s sodnimi zadevami, ki jih je knez potegnil k sebi, s tožbami, ki so zadevale komorno premoženje in z osebami, ki so posedovale privilegij, da je vojvoda njihova edina sodna inštanca. Večina svetnikov je izvirala iz plemiškim vrst – tako gospodov kot vitezov – od katerih so bili nekateri duhovniškega stanu in so večinoma pripadali dvorni pisarni. Izjemoma so bili svetniki tudi meščanskega izvora in v najvišje posvetovalno telo so bili pritegnjeni predvsem zaradi svojega finančnega znanja in izkušenj.

Sestavni del dvora je bila tudi dvorna kapela. V razliko od predhodnih obdobj njeni člani praktično niso bili več vpeti v delo pisarne in kaplanski naslov je dobil bolj častni značaj. Kdo vse je bil upravičen do njega ni bilo jasno definirano, so pa bili posamezni visoki prelati – med njimi šentpavelski opati – vsi po vrsti tudi vojvodski kaplani. Ukvarjali so se predvsem z duhovnimi zadevami in zato ne čudi, da je bila dvorna kapela tudi pomemben kulturni center, kjer sta – če omenimo samo Leopolda z Dunaja, avtorja avstrijske deželne kronike o 95 gospostvih – bila formulirana in propagirana tako knežje samorazumevanje kot dvorno-dinastično modelirana deželna zavest. Literarna produkcija, ki je tako nastajala na dvoru, se je povezovala s knežjim mecenstvom in naročili, tako, da velja zadnja tretjina 14. stoletja za čas razcveta dvorne umetnosti v Avstriji, saj so takrat nastali ateljeji in delavnice, ki so delali izključno ali pa vsaj pretežno za avstrijske vojvode. Med vrhunske umetniške produkte tistega časa in miljeja nedvomno sodi Rationale Durandi (danes Cod. ÖNB 2765) z neprekosljivimi miniaturnimi, na katerega sijajni okrasitvi je dobrega pol ducata miniaturistov delalo kar dvajset let.

Drugi del študije se ukvarja z itinerarjem avstrijskih vojvod v obravnavanem času. Zaradi velikega števila listin je bil lahko v celoti dobro dokumentiran, medtem ko je rezidenčna funkcija Dunaja predstavljena zgolj eksemplarično na primerih gradbene zgodovine dunajskega Hofburga, knežje grobnice pri sv. Štefanu in razvoju gosposke četrte in četrte za služinčad. Zanimivo je, da se je vladarska praksa Albrehta III. in Leopolda III. zelo razlikovala med seboj. Medtem, ko je prvi večino svojega časa preživel na Dunaju (ocenjeno na 80–85 %), je drugi večino svojega časa preživel na potovanjih in je redko ostal dlje kot en mesec na enem in istem mestu; zato Leopold III. praktično tudi ni imel »glavne« rezidence ampak le bolj ali manj priljubljena bivališča, med katerimi po številu v njem prebitih dni izstopa štajerski Gradec. V prilogi sestavljeni itinerar avstrijskih vojvod kaže, da so v slovenski prostor prihajali bolj redko: Albreht III. je prišel le trikrat (1369, 1370 in 1374) v Ljubljano, od tega dvakrat (1370, 1374) skupaj z bratom Leopoldom III., ki je septembra in oktobra 1377 bil še v Mariboru, Ljubljani, Kamniku in Ptuj; trikrat pa je bil v dobrih desetih letih pri nas tudi Viljem (1396: Maribor, Ljubljana, Škofja Loka; 1399: Ljubljana; 1403: Ljubljana).

Tretji del študije je, kot že rečeno, namenjen dvorni pisarni in diplomatiki tam sproduciranih listin. Te se po svoji formi in funkciji v glavnem delijo na privilegije z visečim pečatom, mandate s pečatom, odtisnjenim na hrbtni strani in *litterae clausae*, katere je pečat zapiral. Uporaba papirja na račun pergamenta je bila vedno večja, čeprav ni preseгла okrog 20 %. Nemščina kot jezik listinjenja je bila povsem uveljavljena in latinščina se je uporabljala samo še za romanska območja habsburškega dominija ter seveda za listine, ki so se tikale duhovnih in cerkvenih zadev. Po eksperimentih Rudolfa IV., ki so njegovim listinam dajali bolj majestetni videz, se je dvorna pisarna vrnila k običajnim predrudolfinskim formam in usodom, edina pomembna novost so bili pisarniški zaznamki, ki so postali na listinah redni in so po vsej verjetnosti pomenili aprobacijo s strani kneza (in sveta). Vodja pisarne je nosil od srede 14. stoletja naslov kanclerja in je bil kot redni član sveta eden od sokreatorjev knežjeve politike. V obravnavanem času so bili vsi kanclerji duhovniškega stanu in so z izjemo enega samega dosegli škofovski naslov, ki so se mu imeli zahvaliti prav zaradi svojega položaja in dela v dvorni pisarni. Izobrazba je na tem položaju že igrala pomembno vlogo in najmanj trije od šestih kanclerjev obravnavanega obdobja so študirali na univerzi, povečini pravo. V razliko od kanclerjev, ki so vsi dobro poznani in izmed

katerih je morda izpostaviti Johanna Ribija, ki je bil kancler že pod Rudolfom IV. in je imel odločilno vlogo pri produkciji morda najbolj znanega korpusa ponaredkov poznega srednjega veka, *privilegium maius*-a, je ostal pisarniški personal slabo oprijemljiv. Z mukotrpno in natančno paleografsko analizo več kot dva tisoč originalnih listin, je avtorju uspelo identificirati roke posameznih pisarjev, od katerih je le nekatere možno pripisati posameznim imenom. Vsekakor je število pisarjev šlo v desetine in samo za Albrehta III. jih je identificiranih 36, medtem ko jih je za Leopolda III., ki je najkasneje od Dunajske pogodbe leta 1373, s katero je Albreht III. prepustil mlajšemu bratu upravo nad Kranjsko, Tirolsko in Prednjimi deželami, imel svojo lastno pisarno, evidentiranih 22.

Delo zaključujejo tri priloge z nosilci dvornih uradov, z itinerarjem avstrijskih vojvod in s seznamom pisarniških rok ter seveda seznam uporabljenih neobjavljenih in objavljenih virov, literature ter register krajev in oseb. S študijo Christiana Lacknerja je prišla na knjižni trg knjiga, ki odkriva sestavo in funkcioniranje ene osrednjih poznosrednjeveških institucij, ki z novega zornega kota osvetljuje prakso vladanja in ki lahko služi kot model za podobne raziskave; te bi bile zaželeni tudi v slovenskem prostoru vsaj na primeru dvora grofov Celjskih. Vsekakor gre za pomembno knjigo.

Peter Štih

Kaspar von Greyerz, **Religion und Kultur. Europa 1500–1800**. Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 2000. 395 strani.

Strinjam se, in zato navsezadnje tudi predstavljam navedeno delo, da večina nas, ki se tako ali drugače ukvarjamo z zgodovino, težko razume, kakšen pomen in vlogo sta imeli v preteklosti religija in religioznost. Kljub temu da sveta okrog nas ne moremo označiti za zares sekulariziranega, za svet brez religioznih občutij in navad, ostaja razumevanje vernosti in religioznosti naših prednikov »morda nekaj najtežjega /.../ v procesu približevanja njihovi kulturi«. Po prepričanju Kasparja von Greyerza velja to tudi za (zahodno in srednje) evropsko religijo in kulturo v letih 1500–1800.

Leta 1947 v Bernu rojeni avtor, predavatelj zgodnjenovoveške zgodovine na univerzi v Baslu, skuša pojmovati religijo čim širše. Zanj religija ni zgolj cerkvena vernost ali ideologija, ena bolj simpatična od druge. Vnaprejšnjo bodisi pokroviteljsko bodisi odklonilno ali pa apologetsko držo Greyerz preseže s kritično aplikacijo definicije sociologa T. Luckmanna, po kateri je religija »družbeno oblikovan, bolj ali manj utrjen, bolj ali manj obvezen simbolni sistem /.../, pogled na svet, legitimiranje naravnih in družbenih redov (Ordnungen), posamično presegajoče osmišljanje s praktičnimi navodili za življenje /.../«. Za to opredelitev se Greyerz odloči predvsem iz dveh razlogov: ker je religija kot kulturni pojav vedno vključena v določen družbeni kontekst in ker jo je posebej v predrazsvetljenem času srečati zlasti v situacijah vsakdana. Ob tem dodaja, da je glede na razmere v zgodnjem novem veku izpostaviti obrednost, saj je bila ta pomemben del tako katoliške kakor protestantske pobožnosti in je bila značilna tudi za tedanje magijo. (str. 11–12)

Podobno se Greyerz loti pojma kultura, čeprav je to, kakor sam pravi, izmuzljiva in neizčrpljiva tema, ki jo lahko obravnava le obrobno. Če pogosto navajana opredelitev P. Burka – namreč da je kultura »sistem kolektivnih pomenskih vsebin in s tem povezanih vedenjskih oblik in vrednot ter [sistem] simboličnih form (izvedb in artefaktov), v katerih se te izražajo in utelešajo« – za Greyerza očitno ni vprašljiva, pa ga precej moti Burkova izpeljava, nanašajoča se na t.i. ljudsko kulturo. Kakor nekaterim drugim kritikom se tudi Greyerzu zdi preozka in preenostranska misel, da bi bilo to kulturo »morda še najlažje razložiti kot neuradno kulturo, kot kulturo podrejenih slojev«. Greyerz poudari, da je imela družbena elita v 16. in 17. stoletju opazen delež pri ljudski kulturi, medtem ko pri tedanji kulturi izobražencev preprosti ljudje niso bili oziroma so bili le malo udeleženi. (str. 21–22) Vsekakor je Greyerzu bliže bolj diferencirano razumevanje, ki ga s štirimi interpretativnimi modeli ponuja B. Scribner. Pojem ljudska kultura lahko po Scribnerju označuje specifične družbene običaje, neuradno kulturo kot kulturo ljudi zunaj oblastnih in korporativnih struktur, kulturo »praznoverja« in pa kulturo, povezano z elementarnimi oblikami obvladovanja življenja, na primer z astrologijo. (str. 23–24) Kljub temu da se Greyerz zaveda pomenske nedorečenosti izrazov »ljudstvo« in »ljudski«, vztraja pri oznaki ljudska kultura.